

Інна Непотенко

●

ОФІЦІЙНІ ТА НЕОФІЦІЙНІ ФОРМИ ВІДПОЧИНКУ У СИСТЕМІ «ПРАВИЛЬНИХ» ПРАКТИК ДОЗВІЛЛЯ 1920-х рр. (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ЧЕРНІГОВА)

Стаття присвячена аналізу офіційного та неофіційного відпочинку городян 1920-х рр. У ній показано зміни у культурному побуті чернігівців за радянської влади та вплив традиційних і нових форм дозвілля на повсякденне життя міських жителів.

Ключові слова: відпочинок, дозвілля, свято.

Після встановлення радянської влади розпочалися перетворення на всіх рівнях життя. Змінився і культурний побут городян. Узвичаєний відпочинок не відповідав пропагованим більшовицьким ідеям. Відтак запроваджувалися нові форми дозвілля та відбувалася підміна традиційних свят новими.

Спираючись на масив опрацьованих джерел (законодавчі, документальні, статистичні, судово-слідчі та періодику), відпочинок міських жителів у 1920-х рр. доцільно розподілити на два види – офіційний та неофіційний, кожен з яких у свою чергу включав певні їх різновиди.

Офіційний відпочинок складався з буденної та святкової його форми. Буденна передбачала передсвяткові зібрання, організацію та підготовку торжеств як міста, так і самих мешканців, а святкова – активну участь городян у святкових заходах за наперед запланованим сценарієм.

У 1920-х рр. свята у Чернігові та інших містах почали ділити за ступенем значущості: найважливіші відносили до категорії революційних, а решту – називали особливими. До революційних входили всі ті, що були введені за радянської влади: 8 Березня – свято робітниць, 18 березня – День Паризької комуни, 19 березня – День повалення самодержавства, 1, 2, 3 травня (з 1928 р. 1 та 2 травня) – дні Інтернаціоналу, 7-8 листопада – роковини Жовтневої революції. Проте найбільш масовими та організованими з-поміж революційних свят були 1 Травня та річниці Жовтневої революції. Особливими були традиційні свята, що залишилися серед дозволених: Новий рік, страсна субота, другий день Великодня, зелені свята, спас та Різдво¹. Власне в залежності від свята і формувалося подальше проведення городянами дозвілля у вихідні².

Газети 1920-х рр. писали, що городяни сприймали чергове революційне свято як віру у краще майбутнє. Однак, скоріш за все, у час уніфікації життя, побудови нового суспільства та людини з «правильними» поглядами свята для міських жителів ставали своєрідним засобом, що тимчасово переривав їхню рутинну повсякденність.

За радянської влади рівності у ставленні до всіх категорій населення не було: прихильність влади та надання привілеїв для одних категорій (робітники, службовці, учні, червоноармійці) компенсувалась за рахунок інших (кустарі, ремісники, особи вільних професій*, нетрудові**). Тому у святах брали участь лише «трудящі», військові,

---

*. Особами вільних професій вважалися лікарі та решта медичного персоналу, юристи, інженери, літератори, художники, особи розумової праці, для яких зарплата не була основним джерелом доходів;

** до категорії нетрудових входили – господарі підприємств, посередники, всі особи, які отримували дохід від власного капіталу.

© Непотенко Інна Василівна – аспірантка інституту історії, етнології та правознавства ім.О.Лазаревського ЧНПУ.

учні та, за умови членства у одній з профспілок міста, решта категорій населення³.

1 Травня вважалось "праздником труда и всех трудящих"⁴. Уперше чернігівці відзначили його у 1917 р. Свято спочатку проходило три дні – 1, 2 та 3 травня. Однак починаючи з 1928 р. тривалість святкування була скорочена до двох днів⁵. Міські жителі за день до свята закінчували роботу в установах о 15 год., а на підприємствах працювали замість 8 год. – 6 год. У день свята вони на роботу також не виходили. Впродовж святкового відпочинку майже всі крамниці міста, за винятком чергових, були зачинені⁶. Відтак у звільнені від роботи передсвяткові та святкові дні городяни долучали до активної підготовки та участі у святкових заходах⁷.

Власне не лише саме торжество, а й період організації свята вносив у буденне життя городян елемент святковості. Процес підготовки до революційних свят варто розподілити на індивідуальний та суспільний⁸. На декілька днів звичний ритм життя городян та міста змінювався. На сторінках преси змальовувався настрій жителів під час приготувань до свята: "Подготовка к празднику шла полным ходом, она началась еще за два дня до 1 мая. На лицах людей были видны улыбки, они с удовольствием преображали город, поскольку подготовка к празднику поднимает настроение и вселяет надежду на мирное и стабильное будущее"⁹.

Напередодні створювалася спеціальна комісія, що займалася питанням організації святкового маршруту та здійснювала контроль над профспілками міста, які в свою чергу слідували за участю в ньому своїх членів¹⁰. Прикрашенню міста відводили особливу роль. Кожен кварталом (згодом житловий кооператив) чіпляв на підвідомичі йому будинки червоні прапори. Трибуну, з якої виступали політичні діячі, прикрашали аркою, за якою висів плакат. "На плакате была изображена битва воинов. Фон был темно-зеленым, с использованием желтого и красного цвета. Плакат над трибуной изображал всадника, мчащегося на лошади с факелом в руке, а позади него горят здания"¹¹.

Поряд з колективними заходами щодо організації свята відбувалися й індивідуальні приготування їх учасників. У 1920-х рр. святковий одяг став невідмінним символом торжества, віри та прославлення існуючої влади. Тому на мітинги чернігівці зобов'язувалися приходити у святкових костюмах. Таким чином, їх особиста підготовка розпочиналася з пошуку відповідного наряду¹². Готовий одяг коштував дорого, та й на початку 1920-х рр. його у крамницях було обмаль. Аналіз даних бюджетних обстежень чернігівців доводить, що за пошитий святковий одяг городяни платили значно менше, ніж за готовий. Тому, виходячи з витрат на нього та фінансових доходів чернігівців 1920-х рр., пошитий одяг могло собі дозволити значно більше місцевих жителів. Найчастіше готовий одяг купували чернігівці з середніми (частка зарплати яких у сукупному місячному сімейному доході наприкінці 1920-х рр. становила не менше 50 руб.) та високими (зарплата 100 руб. і більше) статками¹³. У масі своїй тканину у магазинах купували робітники та службовці по пайових книжках та члени профспілок, для яких у кооперативних магазинах Чернігова діяла 10 % членська знижка¹⁴. Решта категорій городян за тканиною йшла на базари міста, де ціни були вищими в середньому на 10-15 %. Однак дефіцит сукна у місцевих крамницях підштовхував і робітників та службовців йти за ним на базар¹⁵.

Своєрідною ознакою підготовки самих чернігівців до свята була їхня передсвяткова метушня у пошуках потрібного. Аби встигнути придбати одяг чи сукно, городяни йшли до магазинів спозаранку¹⁶. Юрба скупчувалася не лише поблизу промислових, а й біля продуктових магазинів¹⁷. Алкогольні напої у дні свят продавати заборонялося, однак "в праздник найдется чем угостить, кроме закусок". Мається на увазі спиртні напої, нелегально придбані у місцевих ларках¹⁸.

Після закінчення святкового прибирання міста 30 квітня робітники та службовці збиралися у робітничих клубах, де слухали доповіді про важливість 1 Травня. О 10 год. святкового дня всі члени спілок збиралися по своїх спілках, о 10:30 год. йшли до «Палацу праці» та організовувалися в колони у визначеному порядку. Колективи проходили до площі Диктатури Пролетаріату (перед Спаським та Борисоглібським соборами) об 11 год., де відбувався мітинг¹⁹.

По обіді розпочиналася неофіційна частина – вечірні святкування учасників першотравневого свята: діти дошкільного віку йшли у театр на спектакль, школярі та трудящі – на вечірні фільми та святкові вистави. Свято закінчувалося феєрверком²⁰. У день 1 Травня на Валу до пізнього вечора грала музика – духовий оркестр. Інші категорії населення мали можливість подивитися святкову кінострічку, щоправда, купивши попередні квиток. Наступного дня, 2 травня, фізкультурники демонстрували свої досягнення на площі Диктатури Пролетаріату. У робітничих клубах увечері проходили концерти. 3 травня по окремих профспілках їх члени організували вільні прогулянки, маївки та катання на р. Десна²¹. Однак наприкінці 1920-х рр., після відміни третього вихідного, маївки трудящі вже не проводили.

Не меншого значення надавали святкуванню чергової річниці Жовтневої революції, або Дня Пролетарської революції. Підготовка та проведення були подібними до святкування 1 Травня²². Хоча було кілька відмінностей. По-перше, місто на час святкування річниці Жовтневої революції прикрашали масштабніше зі встановленням замість однієї (1 Травня) – чотирьох арок, які ввечері яскраво сяяли²³. По-друге, за день до чергової річниці Жовтневої революції до кожного з робітничих клубів запрошували учасників революції, які ділилися своїми спогадами. Після чого очевидців революції городяни, що входили до того чи іншого клубу, збирали на передсвяткові концерти²⁴. Ще однією відмінністю було влаштування карнавалів, які проводили в робітничих клубах. Тому в них брали участь виключно діти робітників, службовців та членів профспілок, до яких входили і чернігівці інших категорій, однак у меншій кількості. Карнавали відбувалися після демонстрації та тривали до початку демонстрації вечірніх фільмів – з 17 до 20 год.²⁵

Таким чином, масштабність влаштованих упродовж 1920-х рр. революційних свят з їх неодмінними атрибутами – прикрашеним містом, святковим убранням, оркестром та урочистою ходою – застосовувалися як специфічні візуальні елементи навіювання щасливого майбутнього.

Інші революційні свята проходили у Чернігові не так масштабно, обмежуючись скороченням робочого дня, виступами городян на святкових засіданнях та їх участю у мітингах. Крім того, неодмінною залишалася вечірня програма з переглядом чернігівцями «правильних» п'єс та фільмів²⁶.

У всіх офіційних документах та періодиці відзначалося, що святкування революційних свят «трудящі» міста закінчували вечірнім переглядом революційних картин та вистав, приурочених до свята²⁷. Однак залучення до характеристики дозвілля чернігівців масиву своєрідних джерел – скарг та доносів – доводить, що чимало городян у 1920-х рр. збиралися на застілля. Так відпочивали чернігівці і до революції, за винятком того факту, що у 1920-х рр. вони ходили один до одного вже не для того, аби відсвяткувати релігійне свято, а революційне.

Що стосується неофіційного відпочинку, то він мав строкатішу структуру. Спираючись на такі критерії, як масовість, характер та ступінь участі в них чернігівців, ми поділили неофіційний відпочинок на дві форми: суспільно-побутову (буденні засідання, суботники, недільники, «тижні чистоти») та індивідуально-побутову (відвідування театрів, кіно, Валу).

Суспільно-побутова форма проведення позаробочого часу була післяреволюційним нововведенням та одночасно відгалуженням пролетарського відпочинку. Власне введення в обіг терміну пролетарський відпочинок та постійне його вживання, як у пресі, з одного боку, так і серед городян, з іншого, означало колективне проведення позаробочого часу. Він стосувався усіх форм дозвілля, у яких брали участь «трудящі» міста. Відтак, практично весь вільний час – від щоденних післяробочих зібрань до масових прибирань міста у вихідні – городяни перебували у вирі суспільного життя, що автоматично зводило до мінімуму час для індивідуального відпочинку.

Більшість вихідних городяни проводили на суботниках, недільниках та «тижнях чистоти». Їх систематично організували впродовж 1920-х рр. та залучали якомога більше місцевих жителів. В основному вони влаштувалися для прибирання міста з метою поліпшення його санітарного стану, рідше – для святкового прикрашення

Чернігова. На таких заходах городяни трудилися майже увесь вихідний. Час від часу по закінченні роботи чернігівців відправляли до театрів та кіно, де демонстрували п'єси та картини, присвячені важливості праці, що було своєрідною нагородою за роботу, з одного боку, та слугувало додатковим приводом для колективного дозвілля з просвітницькою метою, з іншого. Відтак, суботникам, недільникам та «тижням чистоти» у 1920-х рр. надавали значення святковості, переконуючи, що колективна праця впродовж усього вихідного важлива та урочиста.

Вихідних, під час яких городян не долучали до різного роду колективних форм відпочинку, було досить мало. Розподіл вільного від колективного відпочинку вихідного залежав від ряду чинників: фінансових статків, категорії населення, до якої кожен з них відносився, та кількості вільного часу. Третину буденних вихідних працюючі жителі Чернігова проводили вдома за різного роду заняттями чи організовували культурний відпочинок самотужки – похід на Вал чи у театр. У вільні вихідні працюючі дружини, як правило, займалися хатніми справами, чоловіки – грали у лото чи карти, молодь читала книги чи йшла на Вал, городяни похилого віку – на Вал послухати радіо чи збиралася біля домівок²⁸. Про один з таких днів 1923 р. пересічних робітників лікарні один з них згадував: «Воскресенье, у железных ворот больницы 25 октября группа санитаров и санитарок усердно счелкают семечки. В жилище чисто, жена готовит обед, муж с сослуживцами дуэт в «дурачка». В одной комнате проживает 2 семейства. Трое из женщин наводят блеск, спешат на Вал, одна остается книгу читать. В это время на кухне 4 человека чистят картошку, перебирают фасоль»²⁹. Однак, у періодиці, як одному з засобів агітаційного впливу, підкреслювали важливість нових звичаїв та безглуздість старих, не властивих новій радянській людині: «Одна с девушек не пошла прогуляться на Вал, а осталась читать книгу и выяснилось, что она считала полезным не протирать лишний раз обувь, а заняться полезным делом»³⁰.

До релігійних свят радянська влада ставилася вороже, оскільки, вбачала у церкві загрозу – організацію, яка користувалася неабияким авторитетом серед населення та конкуруючий орган впливу. Тому за допомогою преси та агітаційних кампаній намагалася довести її пагубність, переконуючи городян у необхідності відмови від їх святкування³¹. Однак для того, аби знищити старе, необхідно було запропонувати щось інше. Тому традиційні релігійні свята стали підміняти новими – такими, що відповідали принципам радянської ідеології.

Антирелігійні кампанії організовували з року в рік упродовж 1920-х рр. Шпальти газет рясніли подібними антирелігійними статтями "... попівські молитви є не що інше як хитрий маневр, щоб відволікти трудящих від боротьби робітничого класу..."³², "у період соціалістичного будівництва, швидкої реконструкції народного господарства класові вороги намагаються використати всі можливості, щоб перешкодити перебудові країни на соціалістичних засадах. Раса церковників – одна з улюблених фортець, звідки чорносотенці разом з духівництвом намагаються шкодити нашій справі..."³³. Крім пропаганди, було започатковано виставку «Релігія чи наука» для наочної демонстрації «релігійного обману»³⁴. Кількість залучених до ознайомлення з виставкою та прослуховування на цю тему лекцій щороку впродовж 1920-х рр. зростала: 1926 р. за півроку роботи, наприклад, на ній побувало 2385 осіб, з яких робітників – 6 %, службовців – 9 %, учнів – 15 %, червоноармійців – 7,7 %³⁵. За рік їх чисельність зросла вдвічі³⁶. Власне, всі дії були направлені на доведення неможливості існування у житті нової людини церковної релігії.

Антирелігійна пропаганда була дієюю. У першій третині 1920-х рр. робітники почали масово відмовлятися від святкування пасхальної неділі та вносили пропозиції щодо перенесення вихідного на понеділок³⁷.

Специфічною формою відпочинку міських жителів був санаторій. У 1920-х рр. будинки відпочинку виконували роль своєрідного зразка щасливого життя, про яке весь час розповідали з трибун всесоюзного та регіонального значення. Недарма будинки відпочинку, зокрема Чернігівський, мали водопровід, електрику, телефон, що для більшості було недоступною розкішшю. Крім того, на його території був фруктовий сад. Головним чином у санаторіях відпочивали передові трудящі, котрі отримували

путівки як нагороду за кращу від інших роботу, та ті, хто потребував лікування³⁸. Відтак, найбільше (75–80 % усіх відпочиваючих) до будинків відпочинку потрапляло робітників та службовців, 6-7 % – студентів, решту складала інші категорії відпочиваючих, що були членами однієї з профспілок міста³⁹. Таким чином, потрапляючи до будинків відпочинку, забезпечених комфортними умовами, городяни мали змогу особисто переконаватися у можливості світлого майбутнього.

Найчастіше чернігівців направляли до місцевих будинків відпочинку. Через низьке фінансування Чернігівської окружної страхової каси, що у 1920-х рр. займалася питанням забезпечення чернігівців путівками, можливість потрапити на відпочинок до Одеси, Криму чи Кавказу була мізерною. Для прикладу, за п'ять місяців 1925 р. за її сприяння у місцевих будинках відпочинку побувало 450 чернігівців, тоді як на інших курортах тільки троє – один на Кавказі та двоє в Криму⁴⁰.

Упродовж 1920-х рр. у Чернігові діяло два будинки відпочинку – Подусівський та Чернігівський. Обидва вони були невеликими, перший міг прийняти 45 осіб, другий – 60. Курортний сезон тривав в одному – з 15 травня по 1 вересня, а в іншому – з 1 червня по 1 жовтня. Про відпочинок городяни відгукувалися в цілому позитивно: «Ранок. Встаємо і одягаємося тихо, щоб не розбудити наших товаришів, які ще сплять. А нам не спиться, більшість з нас по звичці встає о 6 годині ранку. Встали, гарно покупалися у Десні, яка тут поряд. О 9 год. – здоровий сніданок. Він проходить на повітрі за двома довгими столами, де розміщується 60 душ. Після сніданку всі розходяться хто куди: до парку, грати в шахи, кататися на човні, полежати на сонці. Після вечері молодь співає, танцює, грає. Всі тут живуть дружньо»⁴¹. Місцева преса, виходячи з ідеологічних засад, вказувала на єдиний недолік місцевих будинків відпочинку – обмаль книжок, газет, пересувних бібліотек та читалень у них⁴². Майже кожного дня у будинках відпочинку влаштовували дискусії та засідання. Відтак, навіть під час такого відпочинку ідеологічний вплив не припинявся.

Такі форми відпочинку, як театр, кіно та радіо у 1920-х рр. стали одночасно і буденно-святковими атрибутами відпочинку міських жителів, і засобами впливу на масову свідомість городян, специфічним агітаційним елементом скеровування жителів у «правильне» русло нового життя.

У Чернігові 1920-х рр. було два театри: театр ім. 25 Жовтня, або театр української держдрами (з 1926 р. український радянський драматичний театр), розрахований на 375 місць, та невеликий театр (будинок, клуб) ім. К. Лібкнехта.

Обидва театри працювали щодня, крім понеділка⁴³. Спектаклі йшли з 19 год. вечора до 1 год. ночі⁴⁴.

Вистава у театрі демонструвалася широкому загалу лише в тому випадку, якщо отримувала позитивний відгук та дозволялася після її обговорення спеціальною комісією. Фактично, городяни позбавлялися права вибору, вони так чи інакше «насолоджувалися» переглядом наперед визначених вистав чи картин у ході свят, планових колективних профспілкових переглядів. Хоча, з іншого боку, похід у театр допомагав чернігівцям дещо урізноманітнити їх буденне життя. П'єси, які дивилися чернігівці, носили побутовий, героїчний та більшою мірою революційний та агітаційний характер. Напередодні або по закінченні чергової п'єси, у місцевій пресі йшло її коментування, з метою єдино правильного сприйняття побаченого городянами. Про показ вистав городяни дізнавалися кількома способами – з оголошень у газетах та з театральних афіш⁴⁵.

У театрах Чернігова вартість квитка залежала від місця: найдорожче (75 коп.) коштували розташовані найближче до сцени, найменше – місця подалі від сцени (25 коп.)⁴⁶.

Практично повна відсутність декорацій, непривабливий вигляд театру та низька фінансова забезпеченість спричиняли низьку кількість відвідувань театрів міста⁴⁷. Власне, найчастіше ходили до місцевих театрів робітники, службовці та члени профспілок інших категорій населення, чиє відвідування було однією з обов'язкових програм під час урочистих заходів. У святкові дні члени профспілок купували квитки по занижених цінах чи йшли на ті вистави, що у святкові дні демонструвалися безкоштовно⁴⁸.

Індивідуально вони ходили до театрів досить рідко. Бюджетні обстеження городян засвідчують, що кількість відвідувань жителями Чернігова театру у вихідні залежала від їх місячного доходу: чернігівці, що мали середній та високий сукупний заробіток (приробітки та заробіток наприкінці 1920-х рр. яких становили не менше 45 руб. на міс.), ходили не колективно до театрів не частіше разу на кілька місяців, а жителі Чернігова з низькими статками – не більше ніж тричі на рік, а то й взагалі не ходили⁴⁹.

Щодо кіно, то впродовж 1920-х рр. у місті працював один пересувний кінематограф, який до того ж показував один і той же фільм протягом двох-трьох тижнів⁵⁰ та «стаціонарне» державне кіно⁵¹. Отож у 1920-х рр. кіно у більшості городян 1920-х рр. асоціювалося зі святковим відпочинком, адже під час торжеств вони мали змогу зібратися на перегляд кінокартини. У 1920-х рр. транслювали німі фільми⁵². Для залучення більшої кількості «трудолюбивих» до перегляду на окремі кінокартини для членів профспілок надавали 40% знижки⁵³.

Встановлення у місті радіоприймача стало на початку 1920-х рр. також святою подією у житті городян. Перший радіоприймач запрацював у Чернігові 30 квітня 1920 р. і був установлений навпроти Катерининської церкви⁵⁴. Протягом 1920-х рр. кількість вуличних радіоприймачів у місті зросла до восьми. Вони регулярно транслювали радіопередачі з міст Радянського Союзу та з-за кордону⁵⁵. Для прослуховування першої радіопередачі, що відбулася 7 листопада 1925 р., чимало місцевих жителів збиралося у центрі, немов на свято⁵⁶.

У 1920-х рр., особливо в останній їх третині, більша частина пересічних чернігівців, ходила на площу, щоб послухати радіо. Для городян 1920-х рр. це був своєрідний відпочинок, який вони могли собі дозволити у неділю чи під час свят. Збільшення чисельності відпочиваючих після появи у місті радіоприймача підтверджувало встановлення вдвічі більше від запланованої кількості лавок в радіусі дії репродуктора. Відтак, за допомогою радіоприймача тихий вихідний оживав під голос диктора. Перші чотири роки трансляція тривала лише годину, а починаючи з 1928 р. радіоприймач уже працював близько 5 год.⁵⁷ З середини 1920-х рр. радіоприймачі встановлювали і в будинках. На кінець 1927 р. у місті вже було 50 радіокористувачів⁵⁸. Уперше розклад роботи постійно діючого радіоприймача був надрукований у газеті "Червоний стяг" 17 листопада 1928 р.: 18.15 – "Робоча радіогазета"; 19.10 – "Комсомольська правда" по радіо; 19.40 – "Музичний антракт"; 20.00 – "Крестьянская газета" по радіо; 21.00 – "Концерт для селян"; 21.45 – "Бесіда для селян про призов 1926"; 22.00 – "Популярний концерт"⁵⁹.

1 лютого 1928 р. на місцевій приймальній радіостанції було налагоджено трансляцію по робітничих клубах, де після прослуховування їх члени займалися активним обговоренням⁶⁰. Відтак, роль радіо у житті городян упродовж 1920-х рр. змінилася – від виняткового засобу відпочинку до агатаційно-просвітницького.

Окрім дозволених та популяризованих форм дозвілля, у 1920-х рр. продовжував існувати і тиньовий відпочинок: азартні ігри, послуги повій та «попивки». Незважаючи на колективний осуд та покарання, чимало чернігівців використовували такий відпочинок або для урізноманітнення власного дозвілля, або не бажаючи відмовлятися від традиційного для них відпочинку. Однак він виходив за межі дозволеного і вважався пережитком минулого, що потребував остаточного викорінення.

За офіційними документами, впродовж 1920-х рр. Чернігівський окружний виконавчий комітет видав декілька розпоряджень (1920 р., 1923 р., 1926 р. та 1929 р.) про запровадження табу на проведення «запальних ігор»⁶¹. Однак вони були мало-ефективними, городяни і далі продовжували підпільно грати⁶². Власне до середини 1920-х рр. азартні ігри побутували серед чернігівців досить активно⁶³. Для одних це було разове захоплення, для інших гра перетворювалася на постійний заробіток. Найчастіше ігри відбувалися у покинутих будинках чи малолюдних місцях. У другій половині 1920-х рр. чисельність чернігівців, що були помічені за підпільною азартною грою, ставала дедалі меншою. Взнаки далось залучення городян до інших видів дозвілля, які практично займали весь вільний час городян. Однією з причин створення широкого спектра офіційних та неофіційних форм відпочинку було бажання тим

самим викоринити небажаний. Крім того, на зменшення частки учасників азартних ігор у другій половині 1920-х рр. вплинуло суттєве зменшення чисельності безпритульних на вулицях міста, кількість яких серед гравців чи членів азартних команд була найбільшою. До того ж дієвою виявилася агітаційна робота щодо неприйнятності підпільних ігор. Тому до кінця 1920-х рр. кількість бажаючих зіграти почала знижуватися: у порівнянні з серединою 1920-х рр. до кінця 1920-х рр. чисельність городян, що так відпочивала, скоротилася втричі.

Ігри у 1920-х рр. поділялися на запальні та незапальні. До незапальних належали лото, більярд та кеглі. Грати в них городянам дозволялося лише після отримання дозволу від округового адміністративного відділу⁶⁴. У лото мали право грати всі городяни, яким виповнилося 18 років, за винятком червоноармійців та дітей⁶⁵. До запальних відносилася «гра на гроші, в якій наслідки гри залежать не від уміння, а від випадку». Запальні ігри включали: карти («конфетка», «наперстки», «двадцять одно», «дев'ятий вал») та «три листки»⁶⁶. Таке розмаїття азартних ігор засвідчувало їх популярність серед чернігівців та гостей міста.

Упродовж 1923–1925 рр. у Чернігові працював клуб «Казино». Він став єдиним легальним місцем, у якому дозволялося грати в запальні ігри. «Казино» працювало з 7 год. вечора до 2 год. ночі. Офіційно приводом до відкриття стала нагальна необхідність у зборі коштів для потреб безпритульних дітей. Проте насправді влада намагалася легалізувати гральну справу, знищивши підпільні ігрові будинки та поповнивши місцевий бюджет. Відвідувати клуб могли не всі. Приходило до «Казино» заборонялося червоноармійцям, комсомольському складові, учням, неповнолітнім та нетрудовим⁶⁷.

Однак досягти бажаного не вдалося. Легалізована гра не приносила прибутків, оскільки ставки тут були вищими, ніж у підпільних будинках. Крім того, більшість городян остерегалася відкрито приходити до «Казино», аби в подальшому не бути покараними. Відтак, у 1920-х рр. чернігівці, що бажали зіграти, ходили до підпільних будинків. Їх влаштовували групи азартних гравців у складі 4–8 учасників, що мали свою ієрархію та обов'язки⁶⁸. Достеменно їх кількість по Чернігову невідома. Однак більшість донощиків називали 5–7 таких азартних будинків. Зі свідчень городян вдалося дізнатися місцезнаходження двох із них – по сучасних вул. Шевченка, біля Красного мосту, та по вул. Мстиславській⁶⁹. Решта були на околицях міста, у пустуючих напівзруйнованих будинках та квартирах – неподалік Єлецького монастиря та за музеєм українських старожитностей В.Тарновського (нині бібліотека юнацтва)⁷⁰, де без зайвого галасу та у спокійній обстановці проводились ігри⁷¹. Значно рідше підпільну гру влаштовували самі городяни, збираючись по кілька осіб у одного з бажаючих пограти⁷². Найбільшою популярністю в середині 20-х рр. XX ст. користувалась «конфетка». 77 % усіх зафіксованих випадків азартних ігор у 1920-х рр. припадало саме на цю гру⁷³. У будь-яку з азартних ігор ставками слугувало все, що могли запропонувати городяни, – гроші, продукти, одяг⁷⁴.

Ще одним тіньовим способом проведення вільного часу городянами був відпочинок з повією. Після революцій з легальною проституцією було покінчено. Ставлення до проституції у 1920-х рр. було досить негативним та категоричним. Її вважали «наиболее характерным перерождением капитализма, создающим разрушительное влияние на физические и моральные силы трудящихся»⁷⁵. Для того, аби припинити поширення проституції та зменшити кількість охочих скористатися послугами повій, профспілки влаштовували усні та письмові агітаційні кампанії щодо її пагубності та зображали проституцію як деструктивне суспільне явище. Однак слід враховувати, що серед членів профспілок були й ті, що вдень пропагували ідеї шкідливості проституції, а вночі відвідували будинки розпусти. Для боротьби з проституцією та контролем над повіями була створена спеціальна комісія при губернському виконавчому комітетові. Повії направляли на добровільне та примусове лікування до місцевих лікарень, а керівників «домов разврата и притонов» притягували до судової відповідальності⁷⁶. Однак, незважаючи на всі ці заходи, чисельність повій та їх місцевих клієнтів не зменшувалася.

Повії працювали або у підпільних закладах, або самотужки. Відтак, «коханья за

гроші» чоловіки Чернігова знаходили кількома способами. Найпоширенішим було звернення місцевих жителів до підпільних будинків, які за радянської влади називали «домами притонів и разврата»⁷⁷. Точної кількості таких закладів у місті нами не знайдено. Власне, будинки розпусти облаштовували у приватних оселях. Кількість повій у них була невеликою – від двох до п'яти. Як правило, вони працювали по вихідних. У типовому будинку розпусти лунала музика та клієнти грали в азартні ігри. Часто-густо будинки розпусти викривали після скарг сусідів, яким заважали «девицы, которые устраивают ночные гуляния»⁷⁸. У близько половини випадків затримували не лише повій та організаторів, а й клієнтів. Відтак, для тих, кому не пощастило, відпочинок перетворювався на покарання.

Повіями були безпритульні, вихованці місцевих дитбудинків, біженці чи служниці. Крім того, ними ставали вдови без постійного місця роботи. Всі вони прагнули прогостувати себе або своїх рідних чи отримати житло. Будинки розпусти відвідували практично всі категорії городян. Усе залежало від їх фінансової забезпеченості та зайнятості. Найбільш суспільно зайняті «трудящі» міста користувалися послугами повій кожну третю неділю, решта – кожну другу-третю. Їх клієнтами були городяни з середнім та високим доходом. На початку 1920-х рр., враховуючи нестабільну грошову ситуацію, платили тим, чого найбільше потребували повії, – продуктами, милом. У другій половині 1920-х рр. внаслідок стабілізації валюти основною платою стали гроші.

Щодо кількості та соціального статусу городян, що проводили час у будинках розпусти, то на середину 1920-х рр. близько 14 % чернігівців заразилися від повій, з яких тільки 3 % у нетверезому стані та без постійного місця роботи⁷⁹. Всі інші були працівниками різних соціальних категорій. Деякі городяни (приблизно 2 %) «розважались» з власними служницями⁸⁰. Більше третини від усіх користувачів послугами повій були робітники та службовці⁸¹. Таким чином, незважаючи на постійну зайнятість у офіційних формах дозвілля та пропагування «правильного» відпочинку, деякі з них не могли відмовитися від тих, що так старанно намагалися відгородити від працюючих радянська влада.

Нерідко клієнтів будинків розпусти звинувачували і у «попойках» (відпочинку з самогоном)⁸². Такий відпочинок влаштовували в основному гравці азартних ігор чи звичайні мешканці, що пили самогон. Після встановлення радянської влади споживати самогон стало заборонено. Одна за одною видавалися постанови про притягнення винуватців до адміністративної відповідальності⁸³. Однак досить часто впродовж 1920-х рр. до правоохоронних органів надходили скарги сусідів чи свідчення очевидців на «попойців»⁸⁴. Відтак, його споживання вважалося злочином. Тому такий відпочинок вважався неприйнятним та ставав в один ряд з іншими його забороненими формами – проституцією та грою в карти⁸⁵.

Таким чином, у 1920-х рр. існувало чимало форм відпочинку. Багато з них було запроваджено радянською владою. Для залучення якнайбільшої кількості городян до нових, революційних та зменшення часу для неприйнятних у новому суспільстві свят застосовувалися різні методи – від пропаганди до надання пільг у різних сферах життя. Ставлення до традиційних свят було переглянуто: одні дозволяли святкувати, інші – забороняли. Відтак, діюча політика радянської влади щодо відпочинку фактично призвела до трансформування індивідуального дозвілля городян у суспільне, перетворивши його на колективну, уніфіковану форму проведення позаробочого часу. Хоча попри всі заборони, осуди та покарання чимало городян у 1920-х рр. продовжувало організовувати своє дозвілля звичним шляхом, проте вже не відкрито, а підпільно та нелегально.

1. Дні відпочинку // Червоний стяг. – 1929. – 17 лютого. – С. 4.; Про дні відпочинку // Червоний стяг. – 1926. – 1 січня. – С. 4.

2. Там само.

3. К вопросу быта // Красное знамя. – 1923. – 16 сентября. – С. 3.

4. Сегодня – праздник // Красное знамя. – 1923. – 1 мая. – С.1.

5. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР, издаваемый Управлением Делами Совета Народного Комиссаров Союза ССР и Совета Труда и Оборона. – 1928. – С. 707.
6. План проведения демонстрации Октябрьской революции // Красное знамя. – 1922. – 5 ноября. – С.4.
7. Наказ // Робітничий шлях. – 1926. – 30 квітня. – С. 4.; Первое мая – праздник труда // Известия. – 1919. – 1 мая. – С. 1.
8. К празднованию 1 мая. – 1923. – 28 апреля. – С. 2.; Празднование важного праздника // Красное знамя. – 1923. – 1 мая. – С. 1.; Благоустройство города // Красное знамя. – 1923. – 2 июня. – С. 4.
9. Первомайские дни в Чернигове // Червоний стяг. – 1926. – 4 мая. – С.2.
10. План демонстрации по г. Чернигову // Червоний стяг. – 1927. – 4 ноября. – С.2.
11. Первое мая – праздник труда // Известия. – 1919. – 1 мая. – С.1.
12. План проведения демонстрации Октябрьской революции // Красное знамя. – 1922. – 5 ноября. – С.4.
13. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-944, оп. 1, спр. 4945, арк.; спр. 4944, 177 арк.; спр. 4947, 54 арк.; спр. 4100, 59 арк.; спр. 4124, 225 арк.; спр. 4114, 149 арк.; спр. 4123, 214 арк.; спр. 4116, 179 арк.; спр. 4115, 209 арк.; спр. 2867, 100 арк.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1180, оп. 1, спр. 153, 76 арк.; ЦДАВО, ф.-582, оп. 1, спр. 4957, 556 арк.; спр. 3178, 139 арк.; спр. 4112, 165 арк.; спр. 3159, 109 арк.
14. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1583, оп. 1, спр. 58, 30 арк.
15. К празднованию 1 мая // Красное знамя. – 1923. – 28 апреля. – С.2.; Праздник 1 мая // Знамя советов. – 1920. – 29 апреля. – С.2.
16. К празднованию 1 мая // Красное знамя. – 1923. – 28 апреля. – С.2.
17. План подготовки и проведения международного праздника 1 мая // Красное знамя. – 1923. – 23 апреля. – С.2.
18. Праздник 1 мая // Знамя советов. – 1920. – 29 апреля. – С.2.
19. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1115, оп 1, спр. 181, арк. 58.; Гасла до 1 травня // Робітничий шлях. – 1926. – 21 квітня. – С. 2.; План подготовки и проведения международного праздника 1 мая // Красное знамя. – 1923. – 23 апреля. – С.2.; Трудящие сегодня отдыхают // Красное знамя. – 1924. – 1 мая. – С.1.; Праздник 1 Мая // Известия. – 1919. – 3 мая. – С. 3.
20. Першотравневі дні в Чернігові // Красное знамя. – 1925. – 3 травня. – С.2.
21. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1115, оп 1, спр. 181, арк. 58.; Гасла до 1 травня // Робітничий шлях. – 1926. – 21 квітня. – С. 2..
22. Перед октябрским торжеством // Красное знамя. – 1922. – 3 ноября. – С.3.; Наказ Чернігівського окрвиконкому від 5 листопада // Красное знамя. – 1925. – 5 ноября. – С. 4.
23. Украшения города в дни Октябрьских торжеств // Красное знамя. – 1925. – 5 ноября. – С. 2.
24. Наказ Чернігівського окрвиконкому від 5 листопада // Красное знамя. – 1925. – 5 ноября. – С. 4.
25. Карнавальні костюми в наявності // Червоний стяг. – 1929. – 15 октября. – С.4.
26. Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 786, арк. 1/53.
27. Про дні відпочинку // Червоний стяг. – 1926. – 1 січня. – С. 4.
28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1216, оп. 1, спр. 491, 102 арк.; В яких умовах працюють // Робітничий шлях. – 1926. – 5 березня. – С. 4.
29. Бытовое. День отдыха // Красное знамя. – 1923. – 15 сентября. – С. 5.
30. К вопросу быта // Красное знамя. – 1923. – 16 сентября. – С. 3.
31. Антипасхальная неделя // Красное знамя. – 1923. – 29 марта. – С. 2.
32. Викриваємо клясову сутність Різдва // Червоний стяг. – 1931. – 5 січня. – С. 3.; Геть Великдень – свято темряви // Червоний стяг. – 1931. – 27 квітня. – С. 2.; Проти релігійного дурману // Робітничий шлях. – 1926. – 24 квітня. – С. 4.
33. Геть Великдень – свято темряви // Червоний стяг. – 1931. – 27 квітня. – С. 2.
34. Протирелігійна виставка // Червоний стяг. – 1926. – 10 червня. – С. 3; Виставка // Червоний стяг. – 1929. – 18 квітня. – С. 2.

35. Протирелігійна виставка // Червоний стяг. – 1926. – 10 червня. – С. 3.
36. Виставка // Червоний стяг. – 1929. – 18 квітня. – С. 2.
37. Антипасхальна компанія // Красное знамя. – 1923. – 23 марта. – С. 4.; Анти-пасхальна неділя // Красное знамя. – 1923. – 29 марта. – С. 2.
38. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1583, оп. 1, спр. 12, арк. 93.
39. Відпочинок на курорті не по кишені // Робітничий шлях. – 1926. – 2 квітня. – С. 2.; Літня оздоровча компанія // Робітничий шлях. – 1926. – 18 квітня. – С. 4.
40. На страже здоров'я // Красное знамя. – 1925. – 18 ноября. – С. 3.
41. День у будинку відпочинку // Робітничий шлях. – 1926. – 6 липня. – С. 3.; ЦДАВО України, ф. 342, оп. 2, спр. 415, арк. 43.
42. В подусівському будинку відпочинку // Робітничий шлях. – 1926. – 9 липня. – С. 2.
43. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 823, арк. 95 та спр. 822, арк. 154.
44. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 822, арк. 14.
45. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1738, оп. 1, спр. 41, 185 арк.
46. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1238, оп. 1, спр. 60, 39 арк.; Театр в Чернігові // Красное знамя. – 1924. – 5 января. – С. 2.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-319, оп. 1, спр. 64, 9 арк.
47. Театр в Чернігові // Красное знамя. – 1924. – 5 января. – С. 2.
48. Приблизить к рабочим массам // Красное знамя. – 1924. – 19 августа. – С. 3.
49. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-944, оп. 1, спр. 4945, арк.; спр. 4944, 177 арк.; спр. 4947, 54 арк.; спр. 4100, 59 арк.; спр. 4124, 225 арк.; спр. 4114, 149 арк.; спр. 4123, 214 арк.; спр. 4116, 179 арк.; спр. 4115, 209 арк.; спр. 2867, 100 арк.
50. Кинотеатральное дело // Знамя советов. – 1920. – 31 января. – С. 2.
51. За організацію дитячого кіно // Червоний стяг. – 1931. – 8 жовтня. – С. 4.
52. За організацію дитячого кіно // Червоний стяг. – 1931. – 8 жовтня. – С. 4.
53. «Правда жизни» // Красное знамя. – 1925. – 3 декабря. – С. 6.
54. Радио станции // Красное знамя. – 1920. – 29 января. – С. 2.
55. Радио – у маси // Червоний стяг. – 1932. – 12 січня. – С. 4.
56. Охріменко О. Рівно 75 р. тому в Чернігові запрацював перший радіовузол / О.Охріменко // Деснянська правда. – 2003. – 18 листопада. – С. 2.
57. Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920-2005) / Т.Журавльова / Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Чернігів, 2006. – С. 23.
58. Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920-2005) / Т.Журавльова / Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Чернігів, 2006. – С. 29.
59. Радио – у маси // Червоний стяг. – 1932. – 12 січня. – С. 4.
60. Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920-2005) / Т.Журавльова / Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Чернігів, 2006. – С. 41.
61. Еще раз о правилах // Знамя советов. – 1920. – 24 ноября. – С. 3.
62. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-792, оп. 1, спр. 496, арк. 7.
63. Де була міліція // Красное знамя. – 1924. – 18 червня. – С. 2.
64. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1927. – 31 грудня. – С. 215.
65. Лото для дітей чи діти для лото // Червоний стяг. – 1927. – 13 липня. – С. 4.
66. Обов'язкова постанова // Червоний стяг. – 1929. – 26 лютого. – С. 4.
67. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-745, оп. 1, спр. 10, арк. 49.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-745, оп. 1, спр. 14, арк. 4.
68. Держархів Чернігівської області, ф. р 67, оп. 1, спр. 165, арк. 5.; На базарах // Красное знамя. – 1925. – 11 апреля. – С. 3.
69. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 76, 13 арк.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р- 443, оп. 1, спр. 75, 9 арк.

70. Держархів Чернігівської області, ф. р 442, оп. 1, спр. 33, арк. 4.
71. Держархів Чернігівської області, ф. р 67, оп. 5, спр. 96, арк. 13; Викорінення небажаних ігор // Червоний стяг. – 1929. – 9 лютого. – С. 3.
72. Держархів Чернігівської області, ф. Р-67, оп. 1, спр. 165, арк. 5.
73. Опять «конфетка» // Червоний стяг. – 1926. – 9 січня. – С. 3.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-472, оп. 4, спр. 46, 32 арк., спр. 47, 44 арк.
74. Державний архів Чернігівської області, ф. р 383, оп. 1, спр. 11, арк. 7.
75. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. – 13 июля. – С. 124.
76. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. – 13 июля. – С. 124.
77. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 74, 8 арк.
78. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 74, 8 арк.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 76. – 13 арк.
79. Венерические заболевания в Чернигове // Красное знамя. – 1925. – 5 декабря. – С. 4.
80. Венерические заболевания в Чернигове // Красное знамя. – 1925. – 5 декабря. – С. 4.
81. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-418, оп. 1, спр. 2574, 76 арк.
82. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 76, 13 арк.
83. Борьба с самогоном // Робітничий шлях. – 1926. – 5 жовтня. – С. 3.
84. Держархів Чернігівської обл., ф. Р- 418, оп. 1, спр. 4332, 21 арк.
85. Борьба с самогоном // Робітничий шлях. – 1926. – 5 жовтня. – С. 3.

Статья посвящена анализу официального и неофициального отдыха горожан 1920-х гг. Она раскрывает изменения в культурном быту жителей Чернигова при советской власти и влияние традиционных и новых форм досуга на повседневную жизнь городских жителей.

Ключевые слова: отдых, досуг, праздник.

The article is devoted to official and unofficial rest of townspeople in 1920s. Besides, changes in the cultural way of Chernihiv habitants' life at Soviet power and influence of traditional and new forms of leisure on city-dwellers' everyday life is shown in the article.

Key words: rest, leisure, holiday.

